

Sofokles

Vier helden

Aias, Herakles,
Elektra, Filoktetes

Vertaald en toegelicht door
Patrick Lateur

DAMON

Inhoud

Aias	7
Meisjes van Trachis	69
Elektra	125
Filoktetes	195
 Aantekeningen	 264
 Troje, Trachis en Mykene	 321
 Namenregister	 339
Over de vertaler	349

Aias

Αἴας

Personages

Athena

Odysseus

Aias

Koor van mariniers uit Salamis

Tekmessa

Bode

Teukros

Eurysakes

Menelaos

Slaaf

Agamemnon

Heraut

Toneel

De houten barak van Aias in het Griekse legerkamp bij Troje, vanaf vers 815 een verlaten plek bij de zee.

Structuur

Prologos	1-133
Parodos	134-200
Eerste epeisodion	201-595
Kommos	348-429
Eerste stasimon	596-645
Tweede epeisodion	646-692
Tweede stasimon	693-718
Derde epeisodion	719-865
Tweede parodos	866-878
en kommos	879-973
Vierde epeisodion	974-1184
Derde stasimon	1185-1222
Exodos	1223-1420

*Odysseus speurt naar voetafdrukken in het zand,
hij ziet Athena niet die tot hem spreekt.*

ATHENA

Steeds zag ik jou, zoon van Laërtes, op de loer
zoals een jager voor een aanslag op een vijand.
Nu vind ik jou nabij de schepen in het kamp
van Aias op het uiteind van de legerplaats.
Jij achtervolgt hem al een tijdje, gaat zijn verse
voetsporen na om vast te stellen of hij al
dan niet daarbinnen is. En jij bereikt je doel,
jij loopt als een Spartaanse teef met goede neus.
De man is nu net binnen, zweet druipt van zijn hoofd
en bloed kleeft aan zijn handen, want zijn zwaard sloeg toe.
Jij moet niet meer naar binnen gluren door de kier
van deze deur, maar zeg me liever waarom jij
die moeite doet. Jij kunt iets leren uit mijn kennis.

ODYSSEUS

Stem van Athena, mij het dierbaarst van de goden,
hoe makkelijk, al kan ik u niet zien, herken ik
uw stemgeluid, verstaat mijn hart uw stem die klinkt
als een Etruskische trompet met bronzen mond.
Ook nu hebt u het goed gezien: ik richt mijn stappen
in kronkels naar een vijand, Aias die het schild draagt.
Zijn spoor, van niemand anders, volg ik al een tijdje.
Vannacht deed hij iets onvoorstelbaars tegen ons,
als hij dat inderdaad ook deed. Wij weten niets
hiervan met zekerheid, wij tasten in het duister.
Ik nam spontaan op mij de taak dat uit te zoeken.
Wij troffen nog maar net heel onze buit dood aan,

geslacht door mensenhanden, ook de veehoeders.
Als schuldige hiervan wijst iedereen naar hem.
Een wachter zag hoe hij met sprongen door de vlakke
liep op zijn eentje met een zwaard dat droop van bloed.
Hij heeft me dat tot in details verteld, terstond
trok ik op speurtocht uit. Soms leid ik wel iets af
uit tekens, dan weer ben ik uit mijn lood geslagen,
weet ik onmogelijk van wie die sporen zijn.
U komt op het gepaste ogenblik. Uw hand
stuurt mij in alles, vroeger en ook in de toekomst.

ATHENA

Ik weet het wel, Odysseus, al een tijdje ben ik
op weg, ik waak en ben jouw zoektocht toegewijd.

ODYSSEUS

Mijn lieve meesteres, volg ik het juiste spoor?

ATHENA

Ja, jij moet weten dat die man de dader is.

ODYSSEUS

Waarom sloeg hij onzinnig toe met zo'n geweld?

ATHENA

Hij wordt gekweld door wrok wegens Achilleus' wapens.

ODYSSEUS

Met welke reden wierp hij zich zo op ons vee?

ATHENA

Hij dacht dat hij met jullie bloed zijn hand bevlekte.

ODYSSEUS

Dus tegen de Argeïërs was zijn plan gericht?

ATHENA

Had ik niet opgelet, hij had het uitgevoerd.

ODYSSEUS

Wat voor brutaliteit en durf bezielt die man!

ATHENA

Hij viel je aan in het geheim, alleen en 's nachts.

ODYSSEUS

Kwam hij dan echt dichtbij? Heeft hij zijn doel bereikt?

ATHENA

Ja! Hij stond voor de deur van de twee legerleiders.

ODYSSEUS

Zijn handen wilden moorden. Hoé hield hij ze in?

ATHENA

Ik was het die hem afbracht van funest genot,
ik hield hem waanbeelden voor ogen, onweersaanbaar,
zo keerde hij zich tegen jullie vee, de krijgsbuit,
nog onverdeeld, veelsoortig en bewaakt door herders.
Daar stortte hij zich op het hoornvee voor een slachting,
doorkliefde rondom hem hun ruggen, daarbij dacht hij
nu eens dat hij de twee Atriden greep en dood sloeg
met eigen hand, dan weer dat hij zich op de ene
en daarna op de andere leider wierp, en doodde.
De man zwierf in een vlaag van waanzin rond, ik dreef
hem voort en hij belandde in een net van onheil.
En toen hij van die inspanning bekomen was
bond hij met koorden alle schapen en het rundvee
dat nog in leven was en dreef ze naar zijn kamp,
als had hij mannen bij zich, geen gehoornde buit.
Hij foltert ze in zijn barak, ze zijn gebonden.
Ook jou laat ik die ziekte onomwonden zien,
dan kan je alle Grieken zeggen wat je zag.
Wacht op de man en wees niet bang, beschouw hem niet
als een gevaar. De stralen van zijn ogen wend
ik af en ik verhinder dat hij jouw gelaat ziet.

(tot Aias)

Jij daar, die je gevangenen met touw de handen bindt op de rug, ik roep je, kom naar buiten! Aias, jou spreek ik aan, kom buiten staan voor je barak!

ODYSSEUS

Wat doet u nu, Athena? Roep hem toch niet buiten!

ATHENA

Wil jij nu zwijgen en niet tonen dat je laf bent?

ODYSSEUS

Nee, bij de goden! Binnen blijft hij! Dat volstaat!

ATHENA

Waar ben jij bang voor? Was hij vroeger dan geen man?

ODYSSEUS

Ja, vijand van de man hier, dus van ik, nog steeds.

ATHENA

Is lachen met zijn vijand niet de leukste lach?

ODYSSEUS

Voor mij volstaat het dat die kerel binnen blijft.

ATHENA

Ben jij dan bang een man te zien die echt een gek is?

ODYSSEUS

Is hij bij zinnen, dan ben ik niet bang, ik wijk niet.

ATHENA

Maar nu zal hij niet eens zien dat jij naast hem staat.

ODYSSEUS

Hoezo, als hij nog met dezelfde ogen kijkt?

Troje, Trachis en Mykene

Het leven van Sofokles (496-406) valt volledig samen met de vijfde eeuw v.C., waarin Athene als grote overwinnaar uit de Perzische Oorlog komt en onder Perikles politiek en cultureel zijn hoogtepunt bereikt, om dan in de Peloponnesische Oorlog zwaar onderuit te gaan. Van Sofokles zijn meer dan honderd titels en talloze fragmenten bekend, maar slechts zeven werken bleven integraal bewaard. Die tragedies dateren alle uit de tweede helft van die vijfde eeuw.

De chronologie ervan kan alleen maar bij benadering worden geschetst. *Aias* werd ca. 450 geschreven en is Sofokles' oudste bewaarde werk, gevolgd door *Meisjes van Trachis* dat nog vóór *Antigone* (wellicht uit 442) werd gecreëerd. Uit de jaren 429-25 dateert *Koning Oidipous*, *Elektra* schreef Sofokles rond 413. Van twee stukken staan de data vast: *Filoktetes* is van 409 en in 401 vond de première plaats van *Oidipous in Kolonos*, dat de dichter in zijn laatste levensjaar had geschreven.

Van de vier hier gepresenteerde vertalingen laten drie titels geen twijfel bestaan over de respectieve protagonisten. Zij hebben alle drie iets te maken met de Trojaanse oorlog of de nasleep ervan. *Aias* is de Griekse held die meende recht te hebben op de wapens van de gesneuvelde Achilleus, wegens een kwaal leefde Filoktetes onder dwang van de Griekse aanvoerders tien jaren geïsoleerd op Lesbos, Elektra wreekt in Mykene haar vader Agamemnon die door haar moeder vermoord werd bij zijn terugkeer uit Troje. Van het wellicht voor velen minder bekende *Meisjes van Trachis* slaat de titel op de samenstelling van het koor in die tragedie, waarin zowel Deianeira als Herakles een centrale rol spelen.

1. Aias

*Ik, de Mannenmoed,
zit op de kusten van Rhoiteion
en treur bij Aias' graf,
het hart bezwaard, de haren afgesneden, vies en vuil.*

*Ik treur, want bij het oordeel van de Grieken
won niet de Moed maar het Bedrog.*

*Konden Achilleus' wapens spreken,
ze schreeuwden:
'Geen valse woorden willen wij,
wel moed van mannen.'*¹

Aias is woedend omdat Agamemnon en Menelaos de wapenrusting van Achilleus hebben toegekend aan Odysseus en niet aan hem, die toch na Achilleus de sterkste Griekse krijger bij Troje is. Hij wil hen vermoorden, maar Athena maakt hem wegens zijn vroegere arrogantie tegenover haar tijdelijk waanzinnig, en in zijn razernij werpt hij zich op de oorlogsbuit. Vee en herders doodt hij in de waan dat hij zich op de Grieken wreekt en de twee Atriden ombrengt. Nu maakt hij jacht op Odysseus, aan wie godin Athena in de ouverture van het stuk Aias' vreemd gedrag verklaart. Diens vrouw Tekmessa evoceert met het koor wat Aias in zijn waanzin heeft aangericht, totdat de held in zijn barak weer tot bezinning komt, zich schaamt over zijn daad en zelfmoord wil plegen. Op Tekmessa's smeken belooft hij haar met een leugen het zwaard, een geschenk van Hektor op het slagveld, te begraven en hij zegt zich te zullen reinigen. Heel even jubelt het koor om die ommekeer, maar dan kondigt een bode de komst van zijn halfbroer Teukros aan met het formele verbod dat Aias niet naar buiten mag wegens een voorspelling van Kalchas: de wrok van de godin Athena achtervolgt hem, want Aias heeft haar zwaar beledigd. Terwijl Tekmessa en het koor op zoek gaan naar Aias, werpt de held zich op zijn zwaard. Als zij hem vinden, heffen koor en Tekmessa een intense treurzang aan, waarin Tekmessa toch begrip voor Aias betoont. Het tweede deel van de tragedie opent met Teukros, die rouwt om zijn halfbroer, maar bij de komst van Menelaos en nadien van Agamemnon gaat hij telkens een zware discussie aan met beide Atriden over het al dan niet begraven van Aias. Tussendoor zingt het koor zijn angst uit om zijn eigen sombere toekomst. Uiteindelijk verschijnt ook Odysseus, die wel Aias' tegenstander is geweest maar nu zwaar uitvalt tegen Agamemnon:

1 Asklepiades van Samos (ca. 285 v.C.), *Anthologia Graeca* 7.145 in: Patrick Lateur, *Helden. 150 epigrammen uit de Anthologia Graeca*, Damon, Eindhoven, 2019, p. 120.

Aias krijgt de laatste eer, want zelfs een vijand moet worden begraven. Uiteindelijk kan Teukros de begrafenis regelen.

Het verhaal van Aias kwam fragmentarisch aan de orde in de epen van Homeros en de oden van Pindaros, en de onkwetsbare held was ook opvallend aanwezig op Griekse vazen. Sofokles' verhaal is het enige dat integraal bewaard bleef. In zijn bewerking van de mythe zijn een paar elementen wellicht nieuw: Athena's vijandschap met Aias, de aanslag die de held pleegt op de Grieken, en de aanvankelijke weigering om Aias te begraven. Er zijn ook een aantal opvallende ingrepen die in de lijn liggen van Homeros' epen. De ontmoeting van Tekmessa en Aias lijkt gemodelleerd naar het afscheid van Andromache en Hektor in *Ilias* 6, en Odysseus' verzoenende taal op het einde kan ingegeven zijn door Odysseus' sympathie voor Aias bij hun ontmoeting in de onderwereld in *Odyssee* 11. Verrassend is dan weer dat Sofokles nergens details geeft over de betwisting en de toekenning van Achilleus' wapens aan Odysseus, want die gegevens bepalen toch de handeling. En helemaal ongewoon voor het drama is het feit dat de toeschouwers Aias kunnen volgen tot vlak voor zijn zelfmoord. Waar in andere tragedies een bode de dood van de protagonist vertelt, spreekt Aias in absolute eenzaamheid een aangrijpende monoloog uit om zich daarna in een kreupelbos op zijn zwaard te werpen. Die woorden van Aias, vaak omschreven als 'de monoloog van de misleiding', getuigen vooral van zijn inzicht dat hij in zijn onbuigzaamheid niet meer tot deze wereld kan behoren. Eigenlijk spreekt Aias hier in dezelfde trant als Deianeira in *Meisjes van Trachis* (436 e.v.) wanneer Lichas haar de ware toedracht zal vertellen omtrent Herakles' liefde voor Iole.

Aias' waanzin is een goddelijke straf voor zijn hybris. In de parodos vraagt het koor zich af welke godheid hem met die ziekte trof: Artemis of Ares? (172-181) Het is de bode van Teukros die in het derde epeisodion vertelt hoe arrogant Aias zich bij zijn afreis naar Troje gedroeg tegenover zijn vader en de goden, Athena in het bijzonder: 'Zijn denken was niet meer zoals een mens moet denken.' (777) Die arrogantie van de held wordt versterkt als hij, de onovertroffen krijger, zich miskend voelt door de Grieken bij de toewijzing van Achilleus' wapens. Het samengaan van hybris en wraak isoleert de held compleet en het is Athena zelf die reeds op het einde van de proloog Odysseus waarschuwt met het voorbeeld van Aias voor ogen: '...spreek zelf/nooit